

AGNIESZKA ALEKSY-SZUCSICH

MIĘDZYNARODOWE STRUKTURY PRODUKCJI

1. WSTĘP

Niniejszy artykuł stawia następujące pytanie badawcze, dotyczące międzynarodowych struktur produkcji: czy przestrzeń geoeconomiczna charakteryzuje się coraz bardziej równomierną, czy skoncentrowaną alokacją produkcji pomiędzy państwami, innymi słowy, czy możemy dostrzec ruch państw peryferii w kierunku centrum?

Odpowiedź na to pytanie rozpocznie się od wyjaśnienia relacji centrum–peryferia oraz globalnego podziału pracy. Następnie na podstawie najnowszych danych statystycznych poszczególnych organizacji międzynarodowych zostaną prześledzone zmiany w światowej strukturze produkcji. Punktem odniesienia będą lata pięćdziesiąte XX wieku. We wstępie analizy zostanie pokazane, jak zmienił się udział krajów rozwiniętych i rozwijających się w globalnym przemyśle od roku 1953 do 2005 i jak obecnie kształtuje się alokacja produkcji na świecie dla przemysłu wytwórczego, usług i produktów rolnych.

W niniejszej pracy uwzględnione zostały wszystkie rodzaje produkcji, nie tylko produkcja przemysłowa, lecz także usługi i rolnictwo, aby oddać pełny obraz produkcji na świecie. W analizach został użyty wskaźnik **przemysłu wytwórczego** (*manufacturing*), a nie bardziej ogólny wskaźnik **przemysłu** (*industry*)¹, ponieważ wskaźnik przemysłu zawiera także przemysł wydobywczy, który nie wynika z poziomu uprzemysłowienia gospodarki, a ten właśnie czynnik jest istotny dla niniejszych badań.

¹ Podział ten oparty jest na publikacji Banku Światowego, gdzie wskaźnik przemysłu (*industry*) opisany jest jako zawierający wydobywanie, przemysł wytwórczy, sektor budowlany, elektryczność, wodę i gaz. Zob. World Bank, *World Bank Development Indicators 2010*, Washington D.C. 2010, s. 229.

Analiza danych prowadzi do czterech głównych wniosków. Po pierwsze, kraje rozwijające się stale zwiększają swój udział w światowym przemyśle, ale wciąż jest on zdominowany przez kraje rozwinięte. Po drugie, kraje rozwinięte utrzymują bardziej dominującą pozycję w produkcji usług niż w przemyśle wytwórczym. Wynika to z procesu dezindustrializacji w krajach rozwiniętych i procesu industrializacji w krajach rozwijających się, a przynajmniej w części tych krajów. Trzecim wnioskiem wpływającym z analizy danych jest to, iż kraje Azji Wschodniej stały się potęgami przemysłu wytwórczego. Ostatni wniosek stanowi stwierdzenie, że produkcja rolna jest, jak dotąd, najbardziej równomiernie dystrybuowana na całym świecie i kraje rozwijające się dominują w wytwórstwie produktów rolnych.

Wszystkie spostrzeżenia wynikające z analizy danych wskazują, iż wyłonił się **nowy globalny podział pracy**. Charakteryzuje się on większym różnicowaniem i większą internacjonalizacją produkcji, szczególnie w przemyśle wytwórczym. Te dwie cechy nowego podziału pracy związane są ze specyficznymi procesami, które zachodzą w przestrzemi geoeconomicznej. Zwiększenie różnorodności nowego globalnego podziału pracy przypisuje się głównie Azji, a zwłaszcza krajom Azji Wschodniej. Natomiast większa internacjonalizacja produkcji jest związana głównie ze zmianami zachodzącymi w procesach produkcyjnych ery postfordyzmu, takimi jak wprowadzenie **elastycznego/odchudzonego systemu produkcji** (*flexible/lean production*) oraz rozwinięcie **globalnych sieci produkcji** (*global production networks, GPNs*).

Podmiotami odpowiedzialnymi za powstanie nowego globalnego podziału pracy są przede wszystkim firmy międzynarodowe, ponieważ to one podejmują decyzje o alokacji produkcji oraz o wyborze technik produkcyjnych. Państwa jednak też w dużym stopniu modelują powstanie nowego globalnego podziału pracy poprzez wywieranie wpływu na decyzje firm dotyczące alokacji produkcji, a także poprzez kształtowanie przestrzemi geoeconomicznej, w której firmy te funkcjonują.

Ostatni kryzys finansowy 2008 roku przyczynił się do utrwalenia ogólnych trendów dotyczących alokacji produkcji w poszczególnych regionach świata. Kraje Azji Wschodniej wykazują największe tempo ożywienia gospodarczego spośród wszystkich regionów, w wyniku czego ich siła przyciągania firm międzynarodowych w znacznym stopniu wzrasta. Jednocześnie sytuacja gospodarcza w krajach tzw. **trwałych peryferii**² (*persistent peripheries*) w następstwie kryzysu uległa dalszemu pogorszeniu, w wyniku czego ich siła przyciągania inwestycji zagranicznych znacząco słabnie.

W tym samym czasie kryzys wzmocnił pewne zjawiska dotyczące alokacji produkcji, które do tej pory pojawiały się tylko na niewielką skalę. Niektóre firmy, z uwagi na rosnące koszty transportu (wyższe ceny ropy) oraz niestabilność na rynkach walutowych po kryzysie, przenoszą swoje globalne sieci produkcyjne z powrotem „do domu” (*back home*) lub bliżej kraju pochodze-

² Kraje Afryki (z wyjątkiem Afryki Południowej), a szczególnie kraje Afryki Subsaharyjskiej oraz część krajów Ameryki Łacińskiej i Azji.

nia (*near-offshoring*). Jest to również w dużej mierze związane z odrozdeleniem się polityki przemysłowej w krajach rozwiniętych, gdzie niskie tempo pokryzysowego ożywienia gospodarczego oraz utrzymujący się wysoki poziom bezrobocia przyczyniły się do zwiększenia nacisków państwa na firmy w sprawie rozwijania rodzimej produkcji.

Na arenie międzynarodowej ostatni kryzys finansowy przyczynił się do zwiększenia wagi państw rozwijających się, szczególnie tych osiągniętych sukcesy gospodarcze. Emanacją tego nowego trendu jest wzrost znaczenia grupy G-20. Dzięki temu część państw rozwijających się zyskuje możliwość zwiększonego wywierania wpływu na decyzje dotyczące globalnego zarządzania gospodarką światową. Tym samym zwiększa się ich wpływ na kształtowanie przestrzemi geoeconomicznej i nowego globalnego podziału pracy.

Odpowiadając na postawione wcześniej pytanie badawcze i uwzględniając wszystkie aspekty naszej analizy, należy dojść do wniosku, iż przestrzemi geoeconomiczna charakteryzuje się coraz bardziej równomierną alokacją produkcji pomiędzy państwami, szczególnie w porównaniu do sytuacji sprzed 60 lat. Wciąż jednak mapa globalnej produkcji pokazuje bardzo skoncentrowany obraz. Z punktu widzenia relacji centrum–peryferie można stwierdzić, iż dostrzegamy ruch peryferii w kierunku centrum, jednakże proces ten dotyczy ograniczonej liczby państw.

2. RELACJA CENTRUM–PERYFERIE

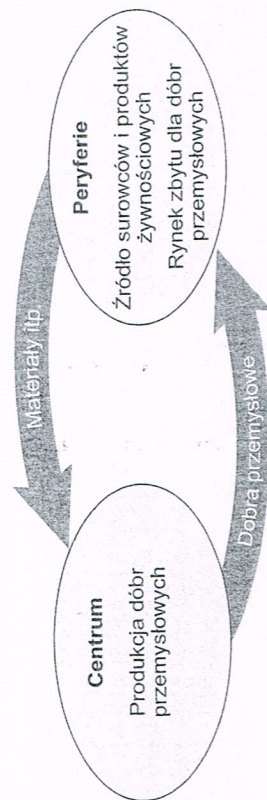
Do czasów II wojny światowej utrzymywał się w światowej gospodarce dawno ustalony, prosty, geograficzny globalny podział pracy na **centrum i peryferie**³. Podział ten wykształcił się w XIX wieku w wyniku rewolucji przemysłowej⁴. Kraje centrum, czyli wówczas nowo uprzemysłowane kraje Zachodu, takie jak Wielka Brytania i kraje Europy Zachodniej, a później także Stany Zjednoczone, zdominowały produkcję światową i specjalizowały się w produkcji dóbr przemysłowych. Natomiast kraje nieuprzemysłowane (peryferia) były dostarcicielami surowych materiałów oraz produktów żywnościowych, a także stanowiły główny rynek zbytu dla produktów przemysłowych z Zachodu⁵. Tuż

³ Część badaczy, na przykład Immanuel Wallerstein, włącza do tego podziału także dodatkowy segment, a mianowicie półperyferie. Zob. I. Wallerstein, *Koniec świata jaki znamy*, Warszawa 2004.

⁴ Zob. C.A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780–1914*, Oxford 2004; K.H. O'Rourke, J.G. Williamson, *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*, Cambridge 1999. Jednakże według niektórych badaczy podział ten wykształcił się już w trakcie tzw. długiego wieku XVI (1450–1640). Zob. I. Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, Cambridge 1979. Natomiast według innych wykształcił się on w XVIII wieku. Zob. R. Kozul-Wright, „Transnational corporations and the nation-state”, w: J. Michie, J. Grieve-Smith (red.), *Managing the Global Economy*, Oxford 1995, s. 137.

⁵ Poglębioną analizę podziału na centrum i peryferie zob. A. Aleksey, „Teoria systemu światowego Immanuela Wallersteina oraz jej znaczenie dla teorii stosunków międzynarodowych”.

przed wojną grupa uprzemysłowionych państw rdzenia wysyłała 75% swojego eksportu przemysłu wytwórczego do krajów peryferii, a jednocześnie wykorzystywała 80% wszystkich surowców produkowanych w tych krajach⁶. Rycina 1 przedstawia ten właśnie globalny podział pracy.

Rycina 1. Prosty geograficzny globalny podział pracy na centrum i peryferie

Źródło: P. Dicken, *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, New York 2011, s. 15.

Po II wojnie światowej wyłonił się nowy system światowej gospodarki, oparty na zmienionych realiach geopolitycznych: dominacji gospodarczej Stanów Zjednoczonych i ostrym podziale na komunistyczny Wschód i kapitalistyczny Zachód. Pomiędzy tymi dwoma blokami znajdował się tzw. trzeci świat (głównie zubożały), w którym dwa główne mocarstwa, czyli Związek Radziecki i Stany Zjednoczone, starały się poszerzać swoje strefy wpływu.

Jednakże w tym okresie tradycyjny globalny podział pracy na centrum i peryferie (a także półperyferie) był nadal bardzo wyraźny. W latach pięćdziesiątych zeszłego wieku USA produkowały 27% globalnego PKB, a wszystkie kraje zachodnie razem wzięte wytwarzały 60% globalnego PKB i tym samym stanowiły silnie wyodrębnione centrum globalnej gospodarki. Azja miała wówczas status peryferii⁷ i wraz z Japonią produkowały zaledwie 19% globalnego PKB, podczas gdy Indie i Chiny razem wytwarzały mniej niż 10% światowej produkcji⁸. Okres ten przyjmujemy za punkt odniesienia naszej pracy badawczej.

dowych", w: R. Kuźniar (red.), *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, Warszawa 2005.

⁶ League of Nations, *Industrialization and Foreign Trade*, New York 1945.

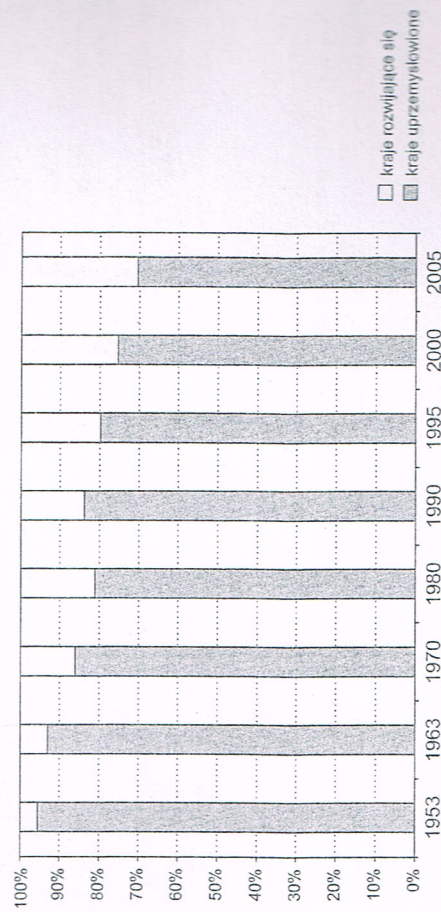
⁷ Jeszcze w XVII wieku sytuacja w globalnym podziale pracy była odwrócona. W 1700 roku Azja dominowała w światowej produkcji, a jej udział stanowił 62% (w tym udział Chin i Indii – 50%), natomiast udział krajów Zachodu stanowił zaledwie 23% światowej produkcji. Zob. A. Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective*, Paris 2001, tab. B-20.

⁸ P. Dicken, *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, New York, London 2011, s. 16.

3. ANALIZA DANYCH

3.1. Udział w światowej produkcji przemysłowej krajów rozwiniętych i rozwijających się

Analiza danych z Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju Przemysłowego (UNIDO) pokazuje, iż udział krajów rozwiniętych w światowej produkcji przemysłowej stale się zmniejszał. Od 1953 do 2005 roku udział krajów rozwiniętych w światowej produkcji spadł z 95% do 70%. W tym samym czasie kraje rozwijające się sześciokrotnie zwiększyły swój udział w produkcji przemysłowej świata. W 1953 roku ich udział wynosił niecałe 5%, natomiast w 2005 roku już prawie 30%.

Rycina 2. Zmiana w dystrybucji światowego przemysłu wytwórczego między krajami uprzemysłowionymi i rozwijającymi się, okres 1953–2005

Źródło: Obliczenia na podstawie danych UNIDO („World industry: A Statistical review 1986”, *Industry and Development* 1985, t. 18, rys. 1; *Industrial Development Report* 2009, tab. 9.1⁹).

Tak więc pierwszym wnioskiem wpływającym z naszej analizy danych jest to, iż kraje rozwijające się stale i znacząco zwiększają swój udział w światowym przemyśle wytwórczym, jednakże jest on nadal silnie zdominowany przez gospodarki krajów rozwiniętych. Rycina 2 pokazuje, jak zmienił się udział krajów rozwiniętych i rozwijających się w światowej produkcji sektora przemysłu wytwórczego w okresie od 1953 do 2005 roku.

⁹ Do 1989 roku kraje gospodarek centralnie planowanych ZSRR i Europy Środkowo-Wschodniej traktowane są jako oddzielna grupa w ramach krajów uprzemysłowionych. Po zmianie systemu kraje te stały się gospodarkami w fazie transformacji (*transitional economies*) i zostały potraktowane na powyższej rycinie także jako odrębna grupa wśród krajów uprzemysłowionych.

3.2. Produkcja sektora przemysłu wytwórczego oraz sektora usług

Mapa produkcji sektora przemysłu wytwórczego (rycina 3) przedstawia bardzo skoncentrowany obraz. Przytłaczająca większość produkcji ulokowana jest w trzech centrach produkcyjnych: Ameryce Północnej, Europie i Azji Wschodniej. Ponadto znaczące miejsca produkcji znajdują się w przodujących krajach poszczególnych regionów, takich jak: Rosja, Brazylia, Indie lub Turcja, ale udział każdego z tych krajów w światowej produkcji przemysłowej nie przekracza 2,5%. Pozostałe kraje charakteryzują się dużo niższym udziałem w światowej produkcji sektora przemysłu wytwórczego (poniżej 1%). Natomiast najniższy poziom uprzemysłowienia wykazują kraje Afryki (z wyjątkiem Afryki Południowej), szczególnie Afryki Subsaharyjskiej, oraz część krajów Ameryki Łacińskiej i Azji.

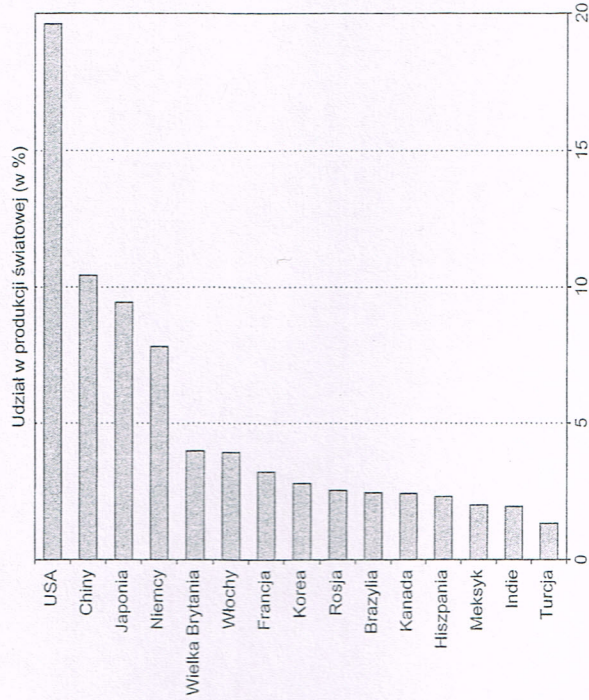
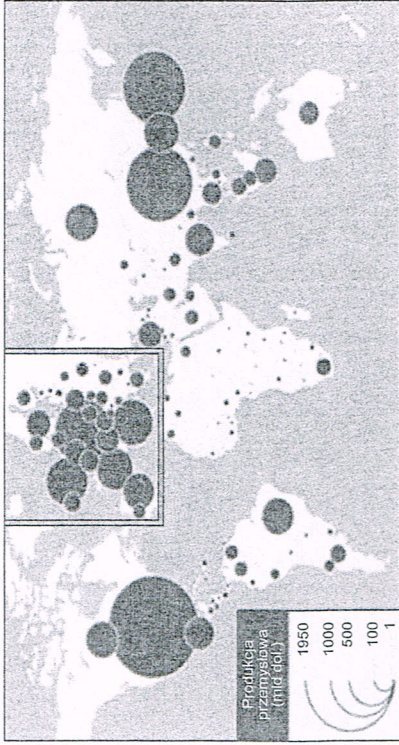
Ponad 45% przemysłu wytwórczego przypada tylko na cztery kraje: USA, Chiny, Japonię i Niemcy. Stany Zjednoczone zajmują nadal dominującą pozycję i stanowią około 20% światowej produkcji. Za nimi plasują się Chiny, które osiągnęły poziom połowy produkcji Stanów Zjednoczonych. Kolejne dwa kraje o znaczącym udziale to Japonia (około 9%) i Niemcy (około 7,5%). Spośród tych czterech państw na szczególną uwagę zasługują Chiny, które w bardzo szybkim tempie zwiększyły swoją produkcję przemysłową. Jeszcze piętnaście lat temu zajmowały one ósmą pozycję w światowym rankingu produkcji sektora wytwórczego. Od tego momentu zwiększyły swój udział w produkcji przemysłowej świata z 2,3% do 10,5%, stając się drugą potęgą przemysłową świata. W tym samym czasie udziały pozostałych trzech krajów przodujących w globalnej produkcji przemysłowej zmniejszyły się. W porównaniu z 1994 rokiem udział USA spadł o około 7%, Japonii – około 12%, a Niemiec – około 4%¹⁰.

Udział krajów rozwijających w światowej czołówce producentów przemysłowych znacząco się zwiększył. Obecnie wśród 15 największych producentów przemysłu wytwórczego znajduje się aż siedem krajów rozwijających się (Chiny, Korea, Rosja, Brazylia, Meksyk, Indie i Turcja), które łącznie wytwarzają około 23% światowej produkcji. Piętnaście lat temu tylko pięć krajów rozwijających się (Korea, Brazylia, Chiny, Argentyna i Tajwan) znajdowało się w pierwszej lidze światowych liderów produkcji przemysłowej, a ich łączny udział był o połowę niższy niż obecnie i stanowił jedynie około 10% globalnej produkcji przemysłowej¹¹.

Mapa światowej produkcji w sektorze usług (rycina 4) przedstawia inny obraz. Tutaj nadal produkcja jest zdominowana przez gospodarki zaawansowane i skupia się głównie w dwóch rejonach: Ameryce Północnej i Europie.

¹⁰ Obliczenia dotyczące udziału poszczególnych krajów w produkcji przemysłowej świata 15 lat temu, czyli w 1994 roku, oparte są na danych z UNIDO (*UNIDO Industrial Development: Global Report 1996*, Oxford 1996).

¹¹ Ibidem.

Rycina 3. Globalna produkcja sektora przemysłu wytwórczego, 2007

Źródło: na podstawie P. Dickena, *Global Shift...*, op. cit., s. 36.

Ponadto bardzo duży udział w produkcji usług ma Japonia, która zajmuje drugie miejsce w światowym rankingu produkcji usług. Pozostałe czołowe kraje Azji Wschodniej oraz liderzy poszczególnych regionów także wykazują dość znaczny poziom produkcji w sektorze usług, ale jest on zazwyczaj dużo niższy niż poziom ich produkcji w sektorze przemysłu wytwórczego. Pozostałe kraje i regiony posiadają relatywnie niski udział w produkcji sektora usług.

udział w światowej produkcji usług (około 25%) niż same Stany Zjednoczone.

Analiza mapy światowej produkcji sektora usługowego pokazuje, iż jest on w bardzo dużej mierze zdominowany przez tradycyjnie przodujące kraje rozwinięte, znacznie bardziej niż sektor przemysłu wytwórczego. Sześć pierwszych gospodarek w produkcji usług to kraje zaawansowane gospodarczo, których łączny poziom produkcji wynosi około 57% globalnej produkcji usług. Ponadto spośród piętnastu największych producentów w sektorze usług już tylko pięciu pochodzi ze świata rozwijającego się, a mianowicie: Chiny (3,3%), Brazylia (2,2%), Rosja (2%), Meksyk (1,6%) i Indie (1,5%), a ich łączny udział wynosi tylko około 10%. Jest on więc o połowę niższy niż adekwatny udział krajów rozwijających się w pierwszej lidze producentów przemysłu wytwórczego.

Mapy w tekście (rycina 3 i 4) przedstawiają globalną produkcję w sektorze wytwórczym oraz w sektorze usług, a towarzyszące im wykresy ukazują piętnastu największych producentów w obydwu sektorach.

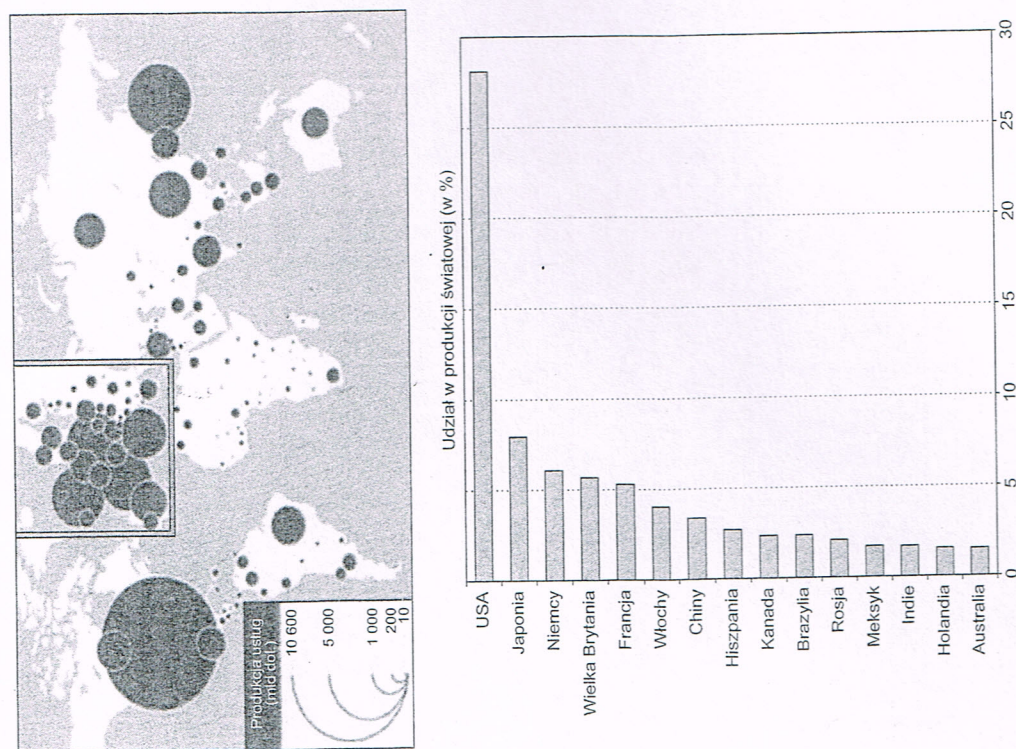
Reasumując, dane związane ze światową produkcją przemysłu wytwórczego i usług pokazują, iż kraje rozwinięte utrzymują zdecydowanie bardziej dominującą pozycję w produkcji usług niż w przemyśle wytwórczym, co stanowi drugi główny wniosek naszej analizy. Tak jak wcześniej przemysł wytwórczy był główną domeną krajów o najwyższym poziomie rozwoju, tak teraz produkcja usług jest podstawowym obszarem dominacji tych krajów. W światowej produkcji przemysłowej kraje rozwinięte w coraz większej mierze ustępują miejsca krajom rozwijającym się. Jest to związane z procesem deindustrializacji, który zachodzi w krajach rozwiniętych, i procesem industrializacji, który zachodzi w krajach rozwijających się, a przynajmniej w części tych krajów.

3.3. Deindustrializacja i industrializacja

Deindustrializacja jest definiowana w literaturze przedmiotu jako spadek udziału przemysłu wytwórczego w ogólnym poziomie zatrudnienia¹². Ponadto jako dodatkowy wskaźnik deindustrializacji używany jest również wskaźnik udziału przemysłu wytwórczego w tworzeniu PKB¹³.

¹² Zob. G. Palma, „Deindustrialisation, premature deindustrialization, and the Dutch disease”, w: L. Blume, S. Durlauf (red.), *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Basingstoke 2008; R. Rowthorn, K. Coutts, „Commentary: De-industrialisation and the balance of payments in advanced economies”, *Cambridge Journal of Economics* 2004, t. 28, nr 5, s. 767–790; R. Rowthorn, R. Ramaswamy, „Deindustrialisation: Causes and implications”, *IMF Working Paper* 1997, nr 97/42.

¹³ Zob. F. Tregenna, „Characterising deindustrialisation: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally”, *Cambridge Journal of Economics* 2009, t. 33, s. 433–466.

Rycina 4. Globalna produkcja sektora usług, 2007

Źródło: na podstawie P. Dicken, *Global Shift...*, op. cit., s. 36.

Najwyższy poziom produkcji usług notowany jest w Stanach Zjednoczonych. Ich udział w produkcji światowej, który wynosi 28%, trzy i pół razy przewyższa poziom produkcji usług w drugim z kolei kraju, czyli Japonii, która produkuje ich około 8%. Każdy z trzech kolejnych krajów w światowym rankingu produkcji usług, Niemcy, Wielka Brytania i Francja, wytworza w przybliżeniu około 5% światowych usług. Tak więc wszystkie cztery kolejne kraje plasujące się w rankingu po USA razem wzięte mają niższy

wienia są kraje Środkowego Wschodu i Afryki Północnej, gdzie wyniosło ono 6,4% (z wyłączeniem Turcji to 6,8%). Pozostałe rejony świata rozwijającego się charakteryzują się już niższym tempem rozwoju produkcji przemysłowej. W okresie 2000–2005 wyniosło ono 3,1% dla regionu Afryki Subsaharyjskiej (z wyłączeniem Afryki Południowej to 3,5%) oraz tylko 1,9% dla Ameryki Łacińskiej i Karaibów (z wyłączeniem Meksyku to 2,8%). Przy czym należy tu podkreślić, iż tempo wzrostu produkcji przemysłowej tego ostatniego regionu w dużym stopniu zmalało w porównaniu z latami 1995–2000, kiedy wynosiło 3,5% rocznie²¹.

Poziom udziału w globalnej produkcji przemysłowej zależy od wyniku, jaki poszczególne regiony świata rozwijającego się osiągają w procesie industrializacji. Azja Wschodnia i Pacyfik odnotowały najwyższy udział w produkcji sektora przemysłu wytwórczego na świecie, który w 2005 roku wyniósł 17,5% (z wyłączeniem Chin – 7,7%). Udział ten wzrósł od 2000 roku o ponad 4% (z wyłączeniem Chin – o 1%). Drugi co do wielkości udział w przemysłowej produkcji świata przypada na region Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Jednakże nie stanowi on nawet połowy udziału Azji Wschodniej i Pacyfiku. W 2005 roku wyniósł 6,4% (z wyłączeniem Meksyku – 4,7%) i spadł o 0,2% w porównaniu z rokiem 2000.

Poziom produkcji przemysłowej następnym w kolejności regionów świata rozwijającego się osetuje wokół 2% globalnej produkcji. W 2005 roku kraje Środkowego Wschodu i Północnej Afryki wytwarzały 2,2% globalnego przemysłu (z wyłączeniem Turcji – 1,7%). Natomiast gospodarka Azji Południowej produkowała 1,9% światowego przemysłu (z wyłączeniem Indii to 0,4%). W porównaniu z rokiem 2000 udział każdego z tych regionów wzrósł o 0,3%. Tabela 1 przedstawia tempo wzrostu sektora przemysłowego oraz udział przemysłu wytwórczego w gospodarce dla omawianych regionów i państw.

Istotną kwestią związaną z rozwojem sektora przemysłu wytwórczego jest także poziom zaawansowania technologicznego produkcji. Dane z ostatniego raportu UNIDO²² pokazują, iż kraje rozwinięte nadal charakteryzują się najwyższym zaawansowaniem technologicznym produkcji przemysłowej. W 2003 roku produkcja średnio i wysoko zaawansowana technologicznie stanowiła 52,6% całkowitej wartości dodanej produkcji przemysłowej tych krajów. W tym samym czasie różnie jednak technologicznie zaawansowanie produkcji w krajach rozwijających się. W porównaniu z 1993 rokiem, produkcja średnio i wysoko zaawansowana technologicznie wzrosła o 5,7% i w 2003 roku stanowiła już 43,8% całkowitej wartości dodanej produkcji przemysłowej tych krajów²³. Dla porównania, tempo wzrostu poziomu zaawansowania technologicznego produkcji przemysłowej w krajach uprze-

²¹ UNIDO, *Industrial Development Report 2009*, op. cit., tabela 9.2, s. 100.

²² Ibidem, tab. 9.3, s. 101.

²³ Dla gospodarek przejściowych produkcja średnio i wysoko zaawansowana technologicznie stanowiła 27,3% w 2003 roku.

W kilku ostatnich dekadach kraje najbardziej rozwinięte doświadczyły własnie procesu deindustrializacji i stały się gospodarkami opartymi w przeważającej mierze na usługach. W krajach tych od lat siedemdziesiątych ostatniego wieku udział przemysłu wytwórczego w ogólnym poziomie zatrudnienia spadał, osiągając obecnie poziom w granicach 10–25% (na przykład w 2007 roku było to 20% w Niemczech, Włoszech i Japonii, nieco powyżej 10% w USA, Anglii i Holandii¹⁴). Obecnie w krajach rozwiniętych powyżej 3/4 całej siły roboczej jest zatrudniona w sektorze usług. Ponadto sektor usług stanowi od 70% do nawet 90% produkcji gospodarczej tych krajów¹⁵. Natomiast sektor przemysłu wytwórczego stanowi od 10% do 20% ich produkcji¹⁶.

W tym samym czasie kraje rozwijające się doświadczają procesu industrializacji, związanego z rozwojem sektora przemysłowego i wzrastającym poziomem produkcji przemysłowej. Według ostatniego raportu UNIDO w 2005 roku łączny udział gospodarek rozwijających się w światowej produkcji przemysłu wytwórczego (mierzonej poziomem wartości dodanej przemysłu wytwórczego) wzrósł do 29%, w porównaniu z 24,3% w roku 2000¹⁷. Natomiast tempo wzrostu produkcji przemysłowej w tych krajach w tym samym okresie wyniosło średnio 7% w skali roku. Dla porównania udział gospodarek uprzemysłowionych w światowej produkcji przemysłowej spadł z 74,3% w 2000 roku do 69,4% w 2005 roku¹⁸, a ich tempo wzrostu produkcji przemysłowej wyniosło tylko 1,1%¹⁹.

Proces industrializacji przebiega z różnym powodzeniem w poszczególnych rejonach świata rozwijającego się. Liderami tego procesu są kraje Azji Wschodniej i Pacyfiku. Jak pokazuje tabela 1, odnotowują one najwyższe tempo wzrostu produkcji sektora przemysłu wytwórczego, które w okresie od 2000 do 2005 roku wyniosło 9,8% w skali roku (z wyłączeniem Chin to 6,1%). Także kraje Azji Południowej wykazują ostatnio wysokie tempo wzrostu produkcji przemysłowej, a mianowicie 7,9% (z wyłączeniem Indii to 8,7%)²⁰. Następne w kolejności pod względem wzrostu tempa uprzemysłow-

¹⁴ Zob. P. Dicken, op. cit., s. 495, rys. 16.4.

¹⁵ Dane Banku Światowego; w 2008 roku w Hongkongu sektor usług (mierzony wartością dodaną sektora usług w PKB) osiągnął 91%.

¹⁶ Dane Banku Światowego; sektor przemysłu wytwórczego (mierzony wartością dodaną sektora przemysłu wytwórczego w PKB) stanowił na przykład 10% PKB we Francji i Australii, a w Stanach Zjednoczonych wyniósł około 13% PKB.

¹⁷ UNIDO, *Industrial Development Report 2009: Breaking In and Moving Up: New Industrial Challenges for the Bottom Billion and the Middle-Income Countries*, Vienna 2009, s. 99–100.

¹⁸ Udział gospodarek w fazie transformacji wyniósł 1,4% w 2000 roku i 1,7% w 2005 roku.

¹⁹ UNIDO, *Industrial Development Report 2009*, op. cit.

²⁰ Bardzo wysokie tempo wzrostu produkcji przemysłowej w okresie 2000–2005 wykazywały również gospodarki w fazie transformacji: 7,2% w skali roku.

myślowionych nie osiągnęło nawet połowy tej wartości i w porównaniu z 1993 rokiem wzrosło tylko o 2,7%²⁴.

Tabela 1. Udział wartości dodanej przemysłu wytwórczego* w poszczególnych grupach państw, rok 2000 i 2005 (w %) oraz średnia roczna stopa wzrostu wartości dodanej przemysłu wytwórczego według kraju, grupy i regionu, okres 2000–2005

Grupa państw i region	2000	2005	Średnia roczna stopa wzrostu 2000–2005
Państwa uprzemysłowione	74,3	69,4	1,1
Państwa w fazie transformacji	1,4	1,7	7,2
Państwa rozwijające się	24,3	29,0	7,0
Afryka Subsaharyjska	0,7	0,7	3,1
– wyłączając Afrykę Południową	0,3	0,3	3,5
Azja Południowa	1,5	1,8	7,9
– wyłączając Indie	0,3	0,4	8,7
Środkowy Wschód i Północna Afryka	1,9	2,2	6,4
– wyłączając Turcję	1,4	1,7	6,8
Ameryka Łacińska i Karaiby	6,6	6,4	1,9
– wyłączając Meksyk	4,7	4,7	2,8
Azja Wschodnia i Pacyfik	13,3	17,5	9,8
– wyłączając Chiny	6,7	7,7	6,1
Kraje najsłabiej rozwinięte	0,3	0,3	7,3
Świat	100,0	100,0	2,6

* Wartość dodana przemysłu wytwórczego w stałej wartości dolarowej.

Źródło: na podstawie UNIDO, *Industrial Development Report 2009*, op. cit., s. 99–100.

Główny napęd technologicznego zaawansowania produkcji przemysłowej w świecie rozwijającym się pochodzi z krajów Azji Wschodniej (tutaj nie wliczając Chin²⁵). Kraje te mają najbardziej rozwiniętą strukturę przemysłową

²⁴ Obliczenia oparte na publikacji UNIDO, *Industrial Development Report 2009*, op. cit., tabela 9.3, s. 101. Natomiast gospodarki w fazie transformacji zanotowały spadek udziału produkcji średnio i wysoko zaawansowanej o 1,6% w porównaniu z rokiem 1993.

²⁵ Olsztewający wzrost przemysłowy Chin związany jest przede wszystkim z rozwojem przemysłu surowcowego, a dopiero potem przemysłu średnio i wysoko zaawansowanego technologicznie. Natomiast w krajach Azji Wschodniej to przemysł średnio i wysoko za-

wśród krajów rozwijających się i najwyższy udział produkcji przemysłowej średnio i wysoko zaawansowanej technologicznie. Kolejnymi krajami przodującymi pod względem wzrostu zaawansowania technologicznego produkcji są Chiny, a także kraje Azji Południowej, gdzie głównym motorem postępu technologicznego są Indie. Natomiast rejon, który stracił relatywnie największą część swojego udziału produkcji przemysłowej średnio i wysoko zaawansowanej technologicznie to Ameryka Łacińska i Karaiby²⁶.

Tak więc dane empiryczne pokazują, iż kraje Azji Wschodniej są na razie niedoścignionym liderem w procesie industrializacji, a proces ten przebiegał tak pomyślnie, iż stały się one nowymi potęgami przemysłu wytwórczego na świecie, co stanowi trzeci wniosek naszej analizy. Kraje te zajmują czołowe miejsce pod względem tempa wzrostu produkcji sektora przemysłowego zarówno wśród krajów rozwiniętych, jak i rozwijających się. Mają one także najwyższy udział w światowej produkcji przemysłowej spośród regionów świata rozwijającego się i charakteryzują się najwyższym poziomem technologicznego zaawansowania produkcji przemysłowej wśród krajów rozwijających się.

3.4. Produkcja sektora rolnictwa

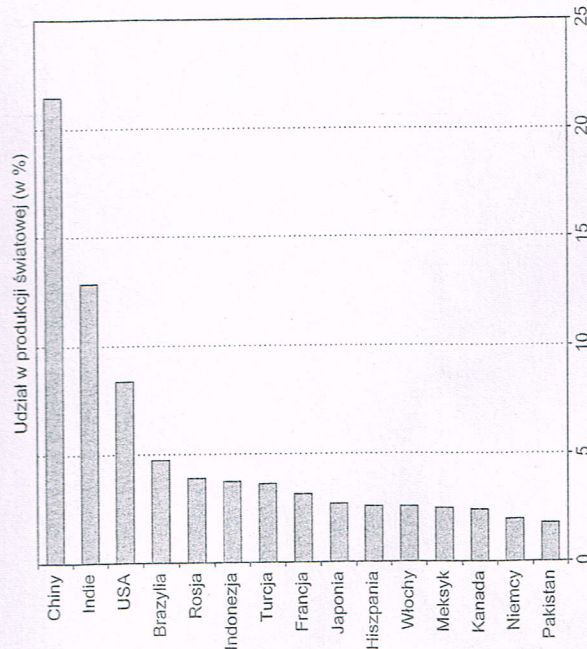
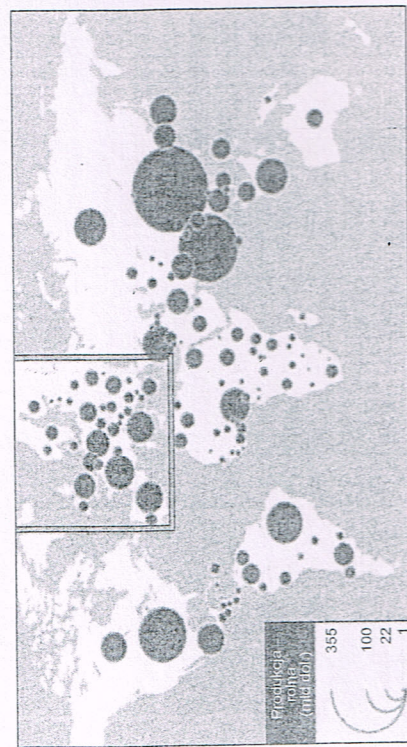
Ostatnia mapa, którą poddamy analizie, pokazuje produkcję sektora rolnictwa (rycina 5). Ukazuje ona odmienny obraz niż dwie poprzednie mapy. Po pierwsze, państwa, które dominują produkcję w sektorze rolnictwa, to kraje rozwijające się. Dwa pierwsze z nich to Chiny i Indie, których łączna produkcja stanowi prawie 35% światowej produkcji tego sektora (w tym Chiny – około 21%, a Indie – około 13%). Ponadto spośród pozostałych pięciu krajów przodujących w produkcji rolnej, tylko jeden należy do krajów uprzemysłowionych, a mianowicie Stany Zjednoczone, które zajmują trzecią pozycję w rankingu, wytwarzając około 8% produktów rolnych. Pozostałe kraje to: Brazylia (prawie 5%), Rosja (prawie 4%) oraz Indonezja i Turcja (ponad 3%). Dopiero cztery kolejne państwa w tym rankingu to Japonia i kraje Unii Europejskiej, jednakże udziały każdego z nich są relatywnie niewielkie i stanowią od 2,5 do 3% światowej produkcji rolnej.

Po drugie, poza krajami dominującymi, w globalnej produkcji rolnej paradyktuje wiele innych krajów, których udziały są dużo bardziej znaczące niż ma to miejsce w globalnej produkcji przemysłowej i usługowej. Dotyczy to wielu krajów biedniejszych, zarówno z rejonów Azji, Ameryki Łacińskiej, jak i z Afryki. Tak więc mapa światowej produkcji rolnej, pomimo koncentracji produkcji w zasadzie w dwóch krajach: Chinach i Indiach, charakteryzuje się dużo bardziej równomiernym rozmieszczeniem pozostałej produkcji pomiędzy resztę krajów i regionów świata.

awansowany stanowi główny napęd ich rozwoju. Zob. UNIDO, *Industrial Development Report 2009*, op. cit., s. 101.

²⁶ Ibidem, rys. 9.2, s. 102.

Reasumując, światowa produkcja rolna, przedstawiona na mapie poniżej, jest w dużej mierze zdominowana przez kraje rozwijające się i charakteryzuje się bardziej równomiernym rozmieszczeniem produkcji niż mapa światowej produkcji przemysłowej i usługowej. Sprostowanie to stanowi czwarty wniosek naszej analizy.

Rycina 5. Globalna produkcja sektora rolnictwa, 2007

Źródło: na podstawie P. Dicken, *Global Shift...*, op. cit., s. 38.

4. NOWY GLOBALNY PODZIAŁ PRACY

Przeprowadzona analiza danych sugeruje, iż prosty model globalnego podziału pracy, który utrzymywał się przez bardzo długi czas, już nie istnieje. Wniosek ten jest zgodny z literaturą przedmiotu, która mówi o tym, że pojawił się **nowy globalny podział pracy**. Według Petera Dickena stosunkowo prosty globalny geograficzny podział pracy został zastąpiony przez zdecydowanie bardziej skomplikowaną, wielobiegunową strukturę²⁷.

Thomas Oatley podkreśla dwie podstawowe cechy charakteryzujące nowy podział pracy, a mianowicie większe zróżnicowanie oraz większą internacjonalizację produkcji w porównaniu z prostym modelem²⁸. Większa internacjonalizacja produkcji związana jest z przenoszeniem poszczególnych etapów produkcji do różnych regionów świata. Natomiast większe zróżnicowanie nowego podziału pracy związane jest z tym, iż do starego prostego podziału pracy pomiędzy produkcję przemysłową a produkcję materiałów surowcowych współczesny system podziału pracy dodaje podział w obrębie wytwórstwa przemysłowego. Według Oatleya podział ten jest jeszcze niekompletny, ale już możemy wyodrębnić cztery wytapiające się poziomy specjalizacji produkcji, która wynika z przewagi komparatywnej poszczególnych państw²⁹.

Obecnie zauważamy, iż zaawansowane kraje uprzemysłowione, które mają przewagę komparatywną w produkcji przemysłowej z wysokim udziałem kapitału ludzkiego (*human-capital intensive manufacturing*), przewodzą w tej własnie dziedzinie wytwórstwa przemysłowego. Dominują one światową produkcję farmaceutyków, komputerów i oprogramowania komputerowego, sprzętu telekomunikacyjnego, lotnictwa pasażerskiego oraz innych produktów wymagających wysokiego udziału wiedzy ludzkiej i zaawansowania technologicznego.

Kraje nowo uprzemysłowione (*the newly industrializing economies* – NIEs), szczególnie Korea Południowa, Tajwan, Hongkong i Singapur, mają przewagę komparatywną w produkcji kapitałochłonnej. Ich domeną jest produkcja stosunkowo wysoko przetworzonych i wysoko wystandaryzowanych towarów kapitałochłonnych, takich jak półprzewodniki i inne komponenty komputerowe, samochody i stal.

Nowo uprzemysłowione kraje drugiej generacji, do których zaliczamy na przykład: Indonezję, Malezję, Tajlandię, Meksyk czy Argentynę, mają przewagę komparatywną w produkcji towarów pracochłonnych i dominują w produkcji towarów takich jak odzież, obuwanie oraz montaż gotowych wyrobów z komponentów. Pozostałe kraje rozwijające się mają przewagę komparatywną

²⁷ P. Dicken, op. cit., s. 48. Istnieje także pogląd, iż ówczesna struktura stosunków międzynarodowych jest raczej bezbiegunowa, zob. K. Żukrowska, M. Gracik (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, Warszawa 2005; a także K. Żukrowska (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Przegląd aktualnego stanu*, USATax 2011.

²⁸ Zob. więcej: T. Oatley, *International Political Economy: Interests and Institutions in the Global Economy*, New York 2010, s. 359.

²⁹ Ibidem.

na w produkcji opartej na surowcach i tym samym zajmują się głównie produkcją paliw, minerałów i produktów rolnych.

4.1. Przyczyny większego zróżnicowania nowego globalnego podziału pracy

Swoje większe zróżnicowanie nowy podział pracy zawdzięcza głównie państwom Azji. To właśnie kraje azjatyckie, a w szczególności kraje Azji Wschodniej, wykazały najbardziej dynamiczne tempo rozwoju przemysłowego i tym samym zaistniały w gospodarce światowej jako nowe, znaczące ośrodki produkcyjne.

Proces wchodzenia państw Azji na rynki światowe był wieloetapowy i rozciągnięty w czasie. Część badaczy nazywa go **procesem odrodzenia Azji**³⁰, z uwagi na to, iż Azja była już kiedyś, w XVII wieku, regionem dominującym globalny podział pracy. Tak więc obecny wzrost znaczenia gospodarczego krajów Azji stanowi ich odradzenie się do pozycji, którą kiedyś już miały.

Można wyróżnić cztery główne procesy będące elementami odrodzenia się Azji. Pierwszy z nich to wzrost gospodarczy Japonii po II wojnie światowej. Drugi to gwałtowny rozwój tzw. czterech tygrysów azjatyckich, czyli pierwszej generacji nowo uprzemysłowionych gospodarstw Hongkongu, Korei, Singapuru i Tajwanu, a następnie późniejsze pojawienie się drugiej generacji gospodarstw nowo uprzemysłowionych Azji Wschodniej, głównie Indonezji, Malesji i Tajlandii. Trzeci proces, będący częścią odrodzenia się Azji, to odrodzenie się Chin, tzw. smoka, jako głównego uczestnika globalnej gospodarki rynkowej. Natomiast czwarty proces związany jest z potencjalnym dynamizmem gospodarczym Indii³¹.

Nieoczekiwany kryzys Azji Wschodniej w roku 1997 spowodował załamanie się wschodnioazjatyckich gospodarstw, jednakże obecnie, po ponad dziesięciu latach, wydaje się, iż kraje Azji odzyskały swoją pozycję sprzed 1997 roku. Wróciło więc przekonanie, iż wiek XXI będzie należał raczej do Azji niż do państw północnoatlantyckich i będzie tzw. wiekiem Pacyfiku. Tym razem jednak w centrum uwagi znajdują się Chiny i ewentualnie Indie³².

4.2. Przyczyny większej internacjonalizacji nowego globalnego podziału pracy

Większa internacjonalizacja nowego podziału pracy związana jest z realokacją produkcji do różnych regionów świata i wynika głównie ze zmian, jakie zaszły w procesach produkcji w erze postfordyzmu. Dwie podstawowe zmiany to wprowadzenie elastycznego/odchudzonego systemu produkcji (*flexible/*

lean production) oraz rozwój globalnych sieci produkcji, GSP (*global production networks, GPNs*).

Zanim pojawił się elastyczny/odchudzony system produkcji przemysłowej, dominował tak zwany masowy system produkcji ery fordyzmu. Był to rodzaj produkcji charakterystyczny dla niektórych sektorów przemysłowych, w szczególności dla przemysłu samochodowego. Został wprowadzony w 1913 roku przez Henry'ego Forda, który zastosował ruchomą taśmę produkcyjną do produkcji samochodów, zastępując nią dotychczasową rzemieślniczą metodę produkcji aut (*craft-based production*)³³. Z czasem fordowski system produkcyjny rozprzestrzenił się na inne sektory gospodarki. Charakteryzował się on jednostkami produkcyjnymi na bardzo dużą skalę z użyciem technik ruchomych linii produkcyjnych i wytwarzających duże ilości standaryzowanych produktów na masowy rynek konsumpcyjny. System ten był dominującym procesem produkcyjnym czwartej fali Kondratiewa (K4), ale jest on także obecny we współczesnych czasach³⁴.

Elastyczny/odchudzony system produkcji ery postfordyzmu powstał około 1970 roku za sprawą japońskich firm, na czele z Toyotą, które wprowadziły elastyczne techniki produkcji samochodów. Wkrótce techniki te stały się także normą w innych sektorach gospodarki³⁵. Uważa się, że system ten jest i będzie dominującym sposobem produkcji piątej fali Kondratiewa (K5)³⁶. Dlatego też dawny obraz produkcji, w której surowe materiały wjeżdżają z jednej strony ogromnej fabryki, a wyjeżdżają z drugiej już jako gotowe produkty, traci swoje zastosowanie. Obecnie produkcja zostaje podzielona na poszczególne zadania i ulokowana w różnych częściach świata³⁷. Rozmieszczenie kolejnych etapów produkcji w innych rejonach świata stało się możliwe dzięki rozpowszechnieniu technologii informacyjnych i komunikacyjnych, a w szczególności technologii cyfrowych, które są używane do kontroli i koordynacji różnych etapów produkcji. Zastosowanie tych technologii znacząco zmniejszyło koszty takiej koordynacji³⁸.

Tak więc obecnie wiele towarów posiada tak zwaną złożoną geografie³⁹. Ich produkcja jest globalnie zorganizowana i różne części są wytwarzane w różnych krajach, a następnie montowane jeszcze gdzieś indziej. Montaż towarów z części pochodzących z różnych rejonów świata jest możliwy dzięki wdrażaniu elastycznych technik produkcji, takich jak systemy komponentów modułarnych. Produkcja z użyciem tych komponentów została określona jako

³³ Ibidem, s. 339.

³⁴ Ibidem, s. 78, 100.

³⁵ Ibidem, s. 339–340.

³⁶ Zob. C. Freeman, C. Perez, „Structural crises of adjustment, business cycles and investment behaviour”, w: G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg i L. Soete (red.), *Technical Change and Economic Theory*, London 1988, rozdział 3, tabela 3.1.

³⁷ UNIDO, *Industrial Development Report 2009*, op. cit., s. XIII.

³⁸ P. Dicken, op. cit., s. 78.

³⁹ Ibidem, s. 3.

³⁰ Zob. A.G. Frank, *ReORIENT: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley 1998.

³¹ P. Dicken, op. cit., s. 30.

³² Ibidem, s. 29–30.

model produkcji Lego⁴⁰. Pozwala on na zmniejszenie serii produkcyjnych i zwiększenie różnorodności towarów. To umożliwia szybką zmianę towarów bądź ich charakterystyki w odpowiedzi na zapotrzebowania rynku. Dzięki temu elastyczny/odchudzony system produkcji jest dużo bardziej wrażliwy na potrzeby klienta niż system produkcji masowej⁴¹.

Przeniesienie produkcji do innych krajów jest tylko jedną z możliwości pozwalających zredukować koszty i wykorzystać przewagę komparatywną różnych lokalizacji do rozmaitych zadań. Drugim sposobem cięcia kosztów i wykorzystania przewagi komparatywnej innych lokalizacji jest zlecenie produkcji poszczególnych zadań zewnętrznym dostawcom. Produkcja zadań (lub całego produktu) wykonywana za granicą, ale w ramach tej samej firmy to *offshoring*, natomiast produkcja zadań przez inne firmy (dostawców), to *outsourcing*.

Zarówno *offshoring*, jak i *outsourcing* doprowadziły do powstania „niezwykle złożonych, organizacyjnych i geograficznych sieci produkcji, dystrybucji i konsumpcji, które są nazywane **globalnymi sieciami produkcji** GSP⁴². Te ponadnarodowe systemy produkcyjne są określane w literaturze także mianem **globalnych łańcuchów towarowych** (*global commodity chains* – GCC) lub **globalnych łańcuchów wartości** (*global value chains* – GVC)⁴³. Przy czym termin „globalne” niekoniecznie musi oznaczać, że sieci te rzeczywiście obejmują cały świat, raczej sugeruje, że są one bardzo rozległe geograficznie i zintegrowane funkcjonalnie ponad granicami państw⁴⁴.

Dzisiaj globalne sieci produkcji stały się dominującym sposobem organizacji produkcji. Dlatego bycie ich częścią (*being there*) stało się właściwie warunkiem rozwoju i w zasadzie niemożliwe jest osiągnięcie sukcesów ekonomicznych poza nimi⁴⁵. Dotyczy to zarówno firm, jak i państw, a także mniejszych jednostek terytorialnych, takich jak regiony krajów bądź miasta. Ponadto bycie częścią globalnych sieci produkcji stwarza szczególne możliwości dla tych krajów, które do tej pory nie odniosły sukcesu w procesie industrializacji, ponieważ ułatwia ono rozpoczęcie tego procesu⁴⁶. Autorzy ostatniego raportu UNIDO argumentują, że jeżeli kraj znajdzie swoją niszę na rynku światowym, to może się rozwijać w tym zakresie w zasadzie bez limitów. Podają oni przykład miasta Qiaotou w Chinach, które jeszcze dwa-

⁴⁰ S. Berger, *How We Compete. What Companies around the World Are Doing to Make It in Today's Global Economy*, New York 2005, s. 57.

⁴¹ P. Dicken, op. cit., s. 102, 147.

⁴² Ibidem, s. 429.

⁴³ N.M. Coe, P. Dicken, M. Hess, „Introduction: Global production networks-debates and challenges”, *Journal of Economic Geography* 2008, t. 8, s. 267–269.

⁴⁴ P. Dicken, op. cit., s. 56.

⁴⁵ Ibidem, s. 448.

⁴⁶ UNIDO, *Industrial Development Report 2009*, op. cit., s. 19.

dzieścia lat temu było wioską, a obecnie wytwarza dwie trzecie światowej produkcji guzików⁴⁷.

4.3. Kto decyduje o alokacji produkcji?

Podmiotami, które decydują o alokacji produkcji w różnych rejonach świata, a tym samym kształtują nowy globalny podział pracy, są przede wszystkim firmy międzynarodowe. To właśnie korporacje międzynarodowe, biorąc pod uwagę przewagę komparatywną różnych lokalizacji dla poszczególnych funkcji firmy bądź zadań w procesie produkcji, podejmują decyzję o przeniesieniu produkcji do innych krajów bądź zleceniu produkcji dostawcom.

Państwa jednak także w dużym stopniu modelują powstanie nowego globalnego podziału pracy poprzez wywieranie wpływu na decyzje przedsiębiorstw dotyczące alokacji produkcji. Państwa mogą wpływać na te decyzje i starać się przyciągać firmy do swojego kraju, stosując odpowiednią politykę dotyczącą inwestycji zagranicznych⁴⁸. Ponadto państwa wpływają na decyzję firm poprzez kształtowanie przestrzeni geoeconomicznej, w której przedsiębiorstwa te operują. Dotyczy to tworzenia zasad i procedur funkcjonowania globalnej gospodarki, które wytyczają ramy działalności korporacji międzynarodowych.

5. WPŁYW OSTATNIEGO KRYZYSU FINANSOWEGO

Ostatni kryzys finansowy, który w 2008 roku zatrzęsł światową gospodarką, przyczynił się do utrwalenia pewnych długofalowych trendów dotyczących alokacji produkcji w różnych rejonach świata, a także wzmocnił pewne zjawiska, które do tej pory występowały tylko na niewielką skalę.

Kryzys wzmocnił pozytywny trend dla Azji. Kraje tego regionu, jako że wykazują najwyższe tempo ożywienia gospodarczego po kryzysie, mają największą siłę przyciągania inwestycji firm międzynarodowych spośród wszystkich regionów świata. Wzrost gospodarczy w 2010 roku był najwyższy właśnie w rejonie Azji Wschodniej (9,8%), Azji Południowej (8,9%) oraz Azji Południowo-Wschodniej i Pacyfiku (7,2%)⁴⁹.

Jednocześnie sytuacja gospodarcza w krajach tzw. **trwałych peryferii** (*persistent peripheries*) w następstwie kryzysu uległa dalszemu pogorszeniu. Ich wzrost gospodarczy po kryzysie stanowił jedynie połowę tempa wzrostu

⁴⁷ Ibidem, s. XIII.

⁴⁸ Ostatnie badania podkreślają duże znaczenie tworzenia klastrów przemysłowych (*clustering*) dla alokacji przemysłu i sugerują, iż państwa muszą to mieć na uwadze, kiedy tworzą swoją politykę dotyczącą inwestycji zagranicznych. Zob. World Bank, *World Bank Development Report 2009: Reshaping Economic Geography*, Washington D.C. 2009, s. 126–145; UNIDO, *Industrial Development Report 2009*, op. cit., s. 71–76.

⁴⁹ International Labour Office, *Global Employment Trends 2011: The Challenge of a Jobs Recovery*, Geneva 2011, tab. A1, s. 61.

Azji Wschodniej. Ponadto kraje te zanotowały bardzo duży wzrost bezrobocia (od 8 do 10%)⁵⁰, w tym bezrobocia wśród ludzi młodych. W świetle tych problemów gospodarczo-społecznych ich siła przyciągania inwestycji zagranicznych jest coraz bardziej słabnie.

Ostatni kryzys wzmocnił pewne zjawiska w alokacji produkcji na świecie, które do tej pory występowały na niewielką skalę, a mianowicie przenoszenie produkcji firm międzynarodowych z powrotem do domu (*back home*) lub w pobliże kraju pochodzenia (*near-shoring*). Ruch w tym odwrotnym kierunku istniał także przed kryzysem. Zdarzało się, że firmy europejskie przenosiły swoje działania z odleglejszych zakątków świata do krajów Europy Wschodniej, natomiast firmy amerykańskie na przykład z Chin do Meksyku⁵¹. Kryzys finansowy znacznie wzmocnił tę tendencję. Jest to związane z rosnącymi kosztami transportu, wynikającymi z wyższych cen ropy oraz z niestabilnością na rynkach walutowych.

Ponadto przenoszenie produkcji z powrotem do kraju pochodzenia firm międzynarodowych jest w dużej mierze związane z odrodzeniem się polityki przemysłowej w krajach rozwiniętych. Kraje te zanotowały relatywnie niskie tempo wzrostu gospodarczego po kryzysie w porównaniu z innymi regionami świata. Według International Labour Office w 2010 roku wyniosło ono około 2,3%. Należy podkreślić, że ożywienie gospodarcze w tych krajach nie idzie w parze z redukcją bezrobocia, które wyniosło aż powyżej 8%. Ta sytuacja gospodarcza w krajach rozwiniętych, określana jako ożywienie bez pracy (*jobless recovery*)⁵², przyczynia się do zwiększenia nacisków ze strony państwa na firmy w kwestii rozwijania rodzimej produkcji⁵³.

Kryzys finansowy 2008 roku wywołał istotne zmiany na arenie międzynarodowej, a mianowicie przyczynił się do zwiększenia wagi państw rozwiniętych się, szczególnie tych osiągających sukcesy gospodarcze. Uwidoczniła się to poprzez wzrost znaczenia grupy G-20, w skład której wchodzi 19 krajów plus Unia Europejska, z czego połowę stanowią kraje rozwijające się⁵⁴. Grupa ta powstała już w 1999 roku jako odpowiedź na kryzys wschodnioazjatycki, jednakże dopiero w wyniku ostatniego kryzysu finansowego jej ranga znacząco wzrosła i od tej pory znajduje się w centrum inicjatyw do walki z kryzysem. Podczas jej szczytu w Pittsburghu we wrześniu 2009 roku liderzy państw zdecydowali o ucywieniu z niej głównego forum międzynarodowego dotyczącego polityki gospodarczej państw. Także obecnie w dobie drugiej fali kryzysu związanego z wysokim zadłużeniem, szczególnie państw uprzemysłowionych, grupa G-20 stanowi trzon międzynarodowych działań anty-

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ *Financial Times* z 10 czerwca 2005.

⁵² ILO, op. cit., tabela A2 s. 61, oraz s. 6.

⁵³ „Picking winners, saving losers”, *The Economist* z 7 sierpnia 2010.

⁵⁴ Członkowie grupy G-20 to: Australia, Arabia Saudyjska, Argentyna, Brazylia, Chiny, Francja, Indie, Indonezja, Japonia, Kanada, Korea Południowa, Meksyk, Niemcy, Południowa Afryka, Rosja, Stany Zjednoczone, Turcja, Unia Europejska, Wielka Brytania i Włochy.

kryzysowych. Wcześniej rolę tę spełniała grupa G-8, w skład której wchodziły tylko państwa rozwinięte i Rosja⁵⁵.

Decyzja o wzmocnieniu wpływu grupy G-20 stanowi historyczną zmianę. Część państw rozwijających się zyskuje możliwość zwiększonego oddziaływania na politykę zarządzania globalną gospodarką, tak aby w większym stopniu uwzględnione zostały ich interesy. Dzięki temu znacząco zwiększa się rola tych krajów w kształtowaniu przestrzni geoeconomicznej i nowego globalnego podziału pracy. Tutaj należałoby jednak podkreślić, że interesy biedniejszych krajów rozwijających się, które znajdują w największej potrzebie, nadal pozostają na marginesie, ponieważ kraje te nie wchodziły w skład grupy G-20.

6. KONKLUZJE

Z naszej analizy wynika, iż przestrzzeń geoeconomiczna charakteryzuje się coraz bardziej równomierną alokacją produkcji pomiędzy państwami, szczególnie w porównaniu do sytuacji sprzed 60 lat. Jednak mapa globalnej produkcji wciąż pokazuje bardzo skoncentrowany obraz. W takim razie możemy przyjąć, iż jesteśmy świadkami trendu prowadzącego w kierunku większej równomierności w nadal wysoce nierównym podziale globalnej produkcji. Innymi słowy, możemy zaobserwować ruch peryferii w kierunku centrum, chociaż dotyczy on jedynie ograniczonej liczby państw. Dużą część świata rozwijającego się nadal pozostaje na ekonomicznych peryferiach.

W ciągu ostatnich dziesięcioleci dokonały się istotne zmiany struktury światowej produkcji, które wynikają z przekształceń zachodzących zarówno w krajach rozwiniętych, jak i rozwijających się. Podczas gdy kraje rozwinięte przekształciły się w gospodarki oparte głównie na usługach, wiele krajów rozwijających się przeszło lub obecnie przechodzi proces industrializacji. Dlatego też obecnie „(Przemysł wydaje się przemieszczać do krajów rozwijających się, co stanowi zdecydowany zwrot historyczny”⁵⁶. Dzięki temu kraje rozwijające się zyskują coraz większy udział w globalnym rynku przemysłowo-wytwórczego. Niektóre z nich stały się światowymi centrami przemysłowymi, zwłaszcza Japonia, Chiny i „cudowne” gospodarki Azji Wschodniej i Pałyfyku. Także niektóre kraje Ameryki Łacińskiej, Azji Południowej, Europy Wschodniej i Turcja znacząco zwiększyły swoje udziały w globalnym rynku oraz swoje znaczenie jako ośrodki produkcyjne. W dużo mniejszym zakresie dotyczy to światowej produkcji usług, która mimo wzrastającego udziału krajów rozwijających się, nadal jest silnie zdominowana przez kraje rozwinięte. Mimo wszystko możemy jednak stwierdzić, iż „(P)od względem geograficznym gospodarka światowa staje się coraz bardziej wielobiegunowa. Nowe

⁵⁵ Kraje członkowskie G-8 to: Kanada, Francja, Japonia, Niemcy, Rosja, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Włochy.

⁵⁶ UNIDO, *Industrial Development Report 2009*, op. cit., s. 3.

centra produkcji – nowy geograficzny podział pracy – pojawiły się w tych częściach, które w przeszłości stanowiły peryferie i semiperyferie gospodarki światowej⁵⁷.

Dlatego też należy uznać, iż obserwujemy istotny ruch części dawnych peryferii w kierunku centrum, a przestrzeń geoeconomiczną charakteryzuje się coraz bardziej równomierną alokacją produkcji pomiędzy krajami, zwłaszcza w porównaniu do sytuacji sprzed 60 lat. Jak donosi *The Economist* w specjalnym raporcie dotyczącym światowej gospodarki: „(O)becnie nowa historia życia jest w toku, gdy biedniejsze kraje szybko przyjmują technologie, know-how i rozwiązania polityczne, które kiedyś uczyniły państwa zachodnie bogatymi”⁵⁸.

Jednakże wiele krajów nie jest częścią tego trendu. Większość kontynentu Afryki, część Azji i niektóre kraje Ameryki Łacińskiej nadal pozostają na ekonomicznych peryferiach, gdzie wzrost gospodarczy jest bardzo ograniczony i wielu ludzi żyje w głębokim ubóstwie. Kraje te, określane mianem państw „najniższego miliarda” (*the bottom billion*)⁵⁹, stanowią jedno z największych wyzwań XXI wieku.

ANNA WRÓBEL

MIĘDZYNARODOWE STRUKTURY HANDLU

1. WSTĘP

Celem niniejszego rozdziału jest charakterystyka handlowego wymiaru przestrzeni geoeconomicznej, tj. jego struktury. W literaturze pojęcie struktury obejmuje zbiór podmiotów, relacje między podmiotami oraz cechy tych relacji. Z tego powodu analiza w tej części pracy koncentruje się na podmiotach i przedmiotowej strukturze handlu międzynarodowego oraz powiązaniach strukturalnych w handlu międzynarodowym (handel międzygałęziowy i wewnątrzgałęziowy, pionowy i poziomy międzynarodowy podział pracy). Przedmiotem rozważań będzie również dynamika handlu międzynarodowego oraz wpływ handlu zagranicznego na wzrost gospodarczy.

Międzynarodowe struktury handlu obok międzynarodowych struktur produkcji tworzą materialną strefę przestrzeni geoeconomicznej. Struktury te są ze sobą ściśle powiązane. Efekty działalności wytwórczej bądź usługowej stają się bowiem przedmiotem obrotu międzynarodowego. W związku z tym, jak wykazano w poprzednim rozdziale, cechy międzynarodowych struktur produkcji wpływają bezpośrednio na kształt międzynarodowego podziału pracy. Należy również zauważyć, iż przestrzeń geoeconomiczną w wymiarze handlowym cechuje nie tylko związek ze strukturami produkcji, ale również z pozostałymi przedmiotowymi wymiarami struktury tej przestrzeni, tj. z międzynarodowymi strukturami technologii i finansów. Rozwój handlu międzynarodowego zawsze był bowiem związany z postępem technicznym oraz z rozwojem sektora finansowego. Analiza historii handlu międzynarodowego pozwala wysnuć wniosek, iż postęp techniczny nie tylko umożliwiał zwiększenie dynamiki obrotów handlowych dzięki wprowadzaniu nowych, szybszych, bardziej efektywnych środków transportu, lecz także wpływał na strukturę wymienianych dóbr. Dynamika zmian technologicznych, zakres i tempo kreowania i wdrażania innowacji stanowią współcześnie podstawowe metody walki konkurencyjnej przedsiębiorstw i całych gospodarstw narodowych są także podstawą

⁵⁷ P. Dicken, op. cit., s. 525.

⁵⁸ „A game of catch-up”, *The Economist* z 24 września 2011.

⁵⁹ P. Collier, *The Bottom Billion*, Oxford 2007.